

PROMĚNY FRANCOUZSKÉHO VENKOVA

Ještě počátkem našeho století byla Francie národem rolníků, celé tři čtvrtiny jejího obyvatelstva dosud žily na venkově, v jejich způsobu života bylo konzervováno mnohé z atmosféry 19. století. Procesy industrializace a urbanizace postupovaly v této zemi jen pomalu a váhavě. Ve stereotypních představách posilovaných krásnou literaturou vystupuje francouzský venkovan zpravidla jako bodrý pěstitel vína, dobrý znalec hospodaření, ale i života.

Skutečný obraz francouzského venkova byl ještě v historicky nedávné době mnohem méně utěšený. Na toho, komu splývá minulost Francie v podstatě s dějinami města Paříže, by čekalo v poměrně nedávné minulosti francouzského venkova nemálo překvapení.

Byl to svět prostorově značně omezený, každá osoba přicházející ze vzdálenosti větší než 15 — 20 kilometrů byla podezřelým cizincem. Omezený byl také obzor průměrného obyvatele venkova. Plná třetina branců nastupujících do armády počátkem našeho století netušila, že Francie byla ve válce roku 1870 poražena. Ve stejné době pouze jeden člověk ze čtyř dovedl vysvětlit, proč se v jeho zemi slaví právě 14. červenec jako státní svátek.

Životní podmínky obyvatel venkova byly v mnoha oblastech Francie přímo kritické. Zejména způsob bydlení a zcela nedostatečná hygiena se odrazily v tom, že ve francouzské armádě byla nižší nemocnost i úmrtnost než na francouzské vesnici. Také vztahy mezi lidmi byly značně vzdáleny idylickým stereotypům romantizující literatury. Život vesnice i život uvnitř jednotlivých domácností se vyznačoval všudypřítomným násilím a vzájemným vykořisťováním, v němž věkově a sexuálně slabší podléhal silnějším. Manželé, jejich rodiče i jejich děti, příbuzní i sousedé měli takovou cenu, jakou pomoc od nich bylo možno očekávat. Když se stali pro své bližní neúčinnými, představovali již jen obtížně břímě.

Byl to svět namáhavé práce při omezených vyhlídkách na zlepšení hmotné situace, svět kontrolovaný rutinou a neměnnými zvyky a periodicky ohrožovaný rizikem nedostatku. Neměnný rytmus života podporoval spíše průměrnost, ne náhodou se nadaným a přirozeně inteligentním dětem prorokovalo, že nebudou žít dlouho.

Kultura, civilizace a pokrok, jejichž uznávanou nositelkou byla Francie v měřítku celoevropském a celosvětovém, se francouzské vesnici dlouho vyhýbaly. Francouzský venkovan se s nimi důkladněji seznamuje vlastně až v první polovině našeho století a zpravidla za předpokladu, že venkov opustí a odejde žít do města. K modernizaci samotného venkova dochází teprve druhotně a zpravidla v době, kterou již pamatují dnešní nejstarší žijící generace.

Již od samého počátku našeho století začíná probíhat ve Francii rurální exodus. Obyvatelé venkova shledávají, že podmínky života ve městech jsou po všech stránkách lepší než na vesnici. Je zde méně tvrdé práce, větší možnosti výdělků, ale též méně všudypřítomné sociální kontroly a nesrovnatelně větší možnosti zábavy a rozptýlení. Navíc nehrozí sezónní nejistota ohledně práce i jídla tak jako na venkově. Odchod do měst je tedy obecně považován za známku sociálního vzestupu.

S postupem času se v průběhu našeho století tempo odchodu z venkova do měst zvyšovalo. Přitažlivost života ve městě a pokles pracovních příležitostí na venkově se přitom navzájem posilovaly. Celý proces se umocnil zejména po druhé světové válce a kulminoval v šedesátých letech, kdy každoročně odcházelo ze zemědělství přibližně 100 000 lidí. V sedmdesátých letech tvoří pak právě nezávislí rolníci spolu se zemědělským proletariátem dvě nejrychleji ubývajících socioprofesionálních skupin ze všech ekonomicky aktivních. (Rychlostí relativního úbytku je předstihují pouze horníci, jejichž pracovní příležitosti na severovýchodě země rychle mizí.)

Henri Mendras, klasik francouzské sociologie zemědělství a venkova, konstatuje již na samém počátku sedmdesátých let, že francouzské rolnictvo zmizelo nejen kvantitativně (jako masa populace), ale též kvalitativně, tedy jako zvláštní a autonomní civilizace, hluboce odlišná od civilizace městské.

Nejedná se přitom ani tak o to, že by se venkov vyčistil, že by Paříž a několik dalších velkých měst dokázalo učinit z Francie neobydlenou pouštinu, jak hrozily prognózy padesátých a šedesátých let. Dnes žije na venkově (včetně menších měst

typicky venkovského rázu) přibližně 25 miliónů obyvatel, což je zhruba stejný počet osob, jaký žil na francouzském venkově koncem 18. století. Jde spíše o to, že venkov je dnes obýván lidmi, kteří mají po všech stránkách mnohem blíže k typu městského člověka než ke klasickému venkovanu.

Počet lidí zabývajících se zemědělstvím neustále klesá. Celá kategorie samostatných zemědělců, do níž jsou řazeni nejen soukromě hospodařící rolníci, chovatelé dobytka a vinaři, ale též například majitelé zahradnictví, chovatelé ryb, samostatně podnikající včelaři i majitelé lesů, se početně neustále zmenšuje. Ještě rychleji klesají počty zemědělského proletariátu, do něhož jsou řazeni vedle klasických zemědělských nádeníků též námezdní správci dvorů, chovatelé ryb, veterinární asistenti, inseminátoři a podobně, pokud svou práci vykonávají v námezdním poměru.

Z každé stovky samostatných rolníků, kteří opustili v průběhu rurálního exodu svá hospodářství, se jich v sedmdesátých letech 69 stalo dělníky, 18 zemědělskými dělníky, šest odešlo mezi zaměstnance, tři se stali středními nebo horními kádry, tři se stali nezávislými podnikateli a jeden přešel do kategorie služebného personálu, do armády a podobně. Pro ty, kdo půdu neopustili, je dnes charakteristická zvláště vysoká míra seberekrutace.

Silně ubylo též zemědělského proletariátu. Ani příchod přibližně 70 000 zchudlých rolníků do jejich řad nestačil kompenzovat masový odchod zemědělského proletariátu především mezi průmyslové dělníky. Seberekrutace této vrstvy je naopak velmi slabá. Pouze necelých padesát tisíc synů zemědělských dělníků zůstalo v sedmdesátých letech samo zemědělskými dělníky. Odchod do řad městského proletariátu je v této kategorii vnímán zpravidla jako sociální vzestup.

Ti rolníci, kteří na venkově zůstali, se chovají značně odlišně v porovnání se svými historicky ne příliš vzdálenými předky a předchůdci. Ještě v období mezi oběma světovými válkami, kdy přibližně jedna třetina francouzských rodin žila na venkově, hospodařila převážná většina z tehdy existujících čtyř miliónů soukromých farem do značné míry autarkně. Dnes má průměrná farma 25 až 30 hektarů půdy, majitel vlastní jeden či dva traktory a chová 20 krav na mléko anebo 100 až 200 prasat. Vše je zaměřeno zpravidla na prodej do blízkého města, nikoli na konzumaci v rodině, jak tomu bylo převážně v minulosti.

Hovořit souhrnně o způsobu života průměrného rolníka je ovšem poněkud ošidné, neboť vnitřní diferenciace mezi rolníky je dnes větší než u jiných socioprofesionálních kategorií. Chudí rolníci patří k nejchudším Francouzům, bohatí rolníci k nejzámožnějším. Právě tak může být ošidné hovořit o čistě rolnické domácnosti, neboť ve velké části těchto domácností pracuje jeden z obou manželů (častěji je to žena) mimo zemědělství.

I když zcela jednoznačně (a patrně i nezvratně) ubývá lidí zabývajících se zemědělstvím ať již ve vlastní režii, anebo námezdně, venkov se přesto nevyliadnil. Po dlouhé vlně odlivu rolnického obyvatelstva následoval, zejména od let sedmdesátých, postupný příliv sekundárních rezidentů z měst. Opuštěná stavení jsou přestavována na objekty druhého bydlení, takže není výjimkou, nalezneme-li ve vesnici o dvaceti staveních pouze dva až tři zemědělce, zbytek je obydlen jednak důchodci usazenými zde natrvalo, jednak ekonomicky aktivními, kteří periodicky dojíždějí za prací do blízkých měst.

Právě automobil proměnil tvář francouzského venkova patrně nejvýrazněji. Zatímco první automobily pronikají na venkov ojedinele ve dvacátých letech, dnes se vybavenost automobilem u rodin žijících na venkově a ve městech prakticky neliší. V obou případech je téměř stoprocentní. V některých oblastech vedlo nasycení populace automobily k tomu, že jiné formy dopravy se staly nerentabilní. Železniční přeprava zde byla buď podstatně omezena (například v Auvergne), či dokonce úplně zrušena (některé trati v povodí Loiry, ve vnitrozemí Provence i jinde). Tato skutečnost je zajímavá tím, že právě železnice patřila v polovině minulého století k faktorům, které největším dílem přispěly k prolomení dosavadní izolovanosti venkova.

Automobily zatlačily v lokálním měřítku francouzského venkova i veřejnou autobusovou dopravu. Výjimku tvoří pouze školní autobusy svážející děti do výuky a podnikové linky, které v některých oblastech rozvázejí dělníky a zaměstnance jednotlivých firem, kteří sice pracují ve městě, nehodlají však opustit své venkovské bydliště.

I když je Francie po správní stránce vysoce centralizovanou zemí, existuje zde již tradičně značný respekt vůči samosprávě obcí. Ani v kritické době nejvyššího odlivu obyvatelstva z venkova nebyla zrušena ani jediná z třiceti dvou tisíc venkovských obecních rad. Nebyly rušeny dokonce ani v době, kdy pro nedostatek kněží byly uzavírány venkovské kostely a pro nedostatek dětí rušeny venkovské školy. I když roku

1971 navrhl ministr vnitra vydání zákona o splynutí malých obcí, které leží natolik blízko vedle sebe, že oddělené investice do nich se nevyplácejí, realizace zákona ztroskotala pro všeobecný odpor dotčených obcí. Podržení obecní samosprávy přispělo k zachování kontinuity a k revitalizaci venkovského života. V obecních volbách konaných ve druhé polovině sedmdesátých let bylo do obecních rad zvoleno již velké množství sekundárních rezidentů, kteří se stávají stále více nositeli obnovovaných místních tradic a lokálního koloritu.

Situace, která je charakteristická pro dnešní francouzský venkov, se tedy vyznačuje jistými paradoxními rysy. Původní rolnické obyvatelstvo přejímá ve stále větší míře způsob života a obecnou kulturní orientaci, obvyklou dříve výhradně u městských vrstev. Rolníci přitom nakupují ve stejných prodejnách střediscích jako obyvatelé měst, ve střediscích, jež jsou často situována mimo samotná města. Jejich děti jsou svázeny autobusy do městských škol, rozdíly vzdělání na základním a středním stupni mezi venkovem a městem jsou tak zcela odstraněny.

Venkovské domácnosti se svým vybavením neliší významněji od městského průměru. Ve srovnání s jinými socioprofesionálními kategoriemi vykazují soukromě hospodařící rolníci vyšší podíl automobilů, praček, myček nádobí. Nižší je pouze podíl barevných televizorů. Námezdní zemědělské dělníky vykazují na domácnost stejnou vybavenost automobily a pračkami jako je celostátní průměr, podstatně nižší je vybavenost myčkami nádobí a barevnými televizory.

Svůj volný čas tráví rolníci před obrazovkami televizorů právě tak jako obyvatelé měst. O pokročilou kulturní integraci venkova svědčí mimo jiné i to, že odlišnosti místních nářečí, které byly ještě počátkem našeho století patrné například na bretaňském či okcitánském venkově, dnes již vymizely. Francie, v níž před sto lety téměř jedna čtvrtina populace nepovažovala spisovnou francouzštinu za svou mateřštinu, je dnes jazykově zcela homogenní.

Rolníci vykazují ovšem nižší frekvenci návštěv kina, divadel a koncertů, méně navštěvují muzea a kupují ročně méně knih než obyvatelé měst, včetně dělníků.

Pokud přímo někdo z rodiny nedojíždí pracovat do blízkého města, je pravidelný kontakt s „měšťany“ zaručen prostřednictvím sousedů — sekundárních rezidentů. Právě tito sekundární rezidenti s velkým zájmem ožívají staré místní tradice a v jistém smyslu se chovají venkovštěji než sami rolníci. Je to značné díky jejich zásluhou, že se nenaplnuje pesimistické proroctví o homogenizované kultuře masové společnosti. Výzkumy prováděné mezi těmito „novými venkovany“ ukazují, že lokální zvyky se nehomogenizují, že místní tradice naopak mnohde ožívají.

Paradoxní je především sám způsob, jakým dochází ke stírání rozdílů mezi venkovem a městem. Je nesporné, že podle měřítek 19. století, tedy století, v němž vznikla myšlenka o stírání rozdílů mezi městem a venkovem, je dnešní životní standard obyvatel venkova nepochybně na mnohem vyšší úrovni, než na jaké byl životní standard průměrných obyvatel měst v minulém století. Volání po stírání rozdílů mezi venkovem a městem se dnes ozývá naopak spíše z měst a má podobu především ekologických požadavků. Zdá se, že alespoň ve vyspělých zemích nemá dnes město venkovu příliš co nabídnout, naopak pro obyvatele měst se stávají vysoce atraktivními určité kvality venkovského života. Široce pojatý návrat k přírodě, přehlednost sítě mezilidských vztahů, možnost alternativních způsobů života, to vše jsou kvality dosažitelné zřejmě snáze ve venkovském než v městském prostředí.

Není patrně náhodné, že nejrychleji rostoucí kategorií sídlišť jsou dnes ve Francii právě nejmenší městečka čistě venkovského charakteru. Možnost opustit velká města na co nejdelší období je považována za nesporný doklad úspěšnosti dnešních „měšťanů“. Nutnost setrvávat ve městě po celý rok je naopak souzena jen těm nejméně úspěšným. Jde o nápadnou změnu hodnot proti situaci nedávných desetiletí, kdy za znak sociálního vzestupu byl považován právě trvalý odchod z venkova do měst.

Do budoucna se zdá, že značné šance pro nezemědělský venkov jsou ukryty v současném decentralizačním trendu velkých výrobních, bankovních a jiných organizací, opřeném o nové možnosti počítačové techniky. O život na venkově mají zvýšený zájem především příslušníci vysoce kvalifikovaných profesí, kteří byli dosud právě charakterem své specializace vázáni na velká průmyslová a správní střediska. Případná decentralizace pracovních příležitostí, podložená mikroprocesorovou revolucí, by právě jim umožnila využít atraktivních stránek bydlení na venkově, aniž by proto museli obětovat něco ze svých šancí na trhu práce.

Francouzský venkov se jako celek integroval do kultury, na niž si v minulosti činila výhradní monopol města. Integroval se do velké kultury se všemi průvodními jevy, takže dnes i ta nejzapadlejší víska v Auvergne má svou několikaletnou rasovou menšinu. Proces integrace však nebyl tak zcela jednosměrný. Málokterý z dneš-

ních francouzských studentů, kteří se při letmém setkání líbají na tváře ví, že se jedná o zvyk dodržovaný původně mezi nejbližšími příbuznými venkovských komunit.

Proměny francouzského venkova, který tradičně tvořil bezesporu nejkonzervativnější setrvačnou sílu země, jsou zejména od poloviny našeho století překvapivě dynamické. Početní úbytek rolníků se přitom v žádném případě nepojí s poklesem jejich významu. Francouzské zemědělství zůstává silným sektorem ekonomiky země a francouzské rolnictvo mocnou zájmovou skupinou. I když se od druhé světové války snížil celkový počet francouzských rolníků přibližně na třetinu proti předválečnému stavu, vyprodukuje nyní dvakrát tolik, takže Francie je dnes po Spojených státech druhým největším vývozcem zemědělských produktů na světě.

Z á v ě r

Zejména v období od skončení druhé světové války dochází ve Francii k velkým přesunům mezi městem a venkovem. Masa zemědělců odchází do měst tempem, které vede francouzské sociology k tvrzení o „konci rolnictva“ v jejich zemi. Zejména od sklonku šedesátých let však nastává i opačný pohyb, francouzské vesnice a malá městečka se naplňují novými příchozími, příslušníky středních a vyšších vrstev. V tomto procesu dochází k určité výměně tradičních sociálních rolí. Zbylí rolníci se orientují na městské vzory jednání, způsoby konzumu a v nemalé míře i na městské kulturní hodnoty. Proti tomu lidé přicházející z měst se chovají v jistém smyslu venkovštěji než sami rolníci. Snaží se zpravidla oživit zapomenuté místní tradice, v oblasti politiky jsou stoupenci regionálních a samosprávných hnutí, v každodenním životě vytvářejí s oblibou vazby pospolitního typu. Skrze naznačenou výměnu rolí se realizuje proces sbližování města a venkova, přičemž život na venkově je zbaven své dřívější drsnosti, ponechává si však proti městu svou přírodně i sociálně ekologickou inspiraci. Celý proces je však sociálně selektivní. Socioprofesionální kategorie zemědělských dělníků může jen omezeně participovat na městských konzumních statcích i kulturních hodnotách, měšťtí dělníci mají omezené možnosti realizovat se v podmínkách druhého bydlení.

Literatura

- COING, H.: La ville, marché de l'emploi. Grenoble 1982.
MENDRAS, H.: La Fin des paysans. Paris 1970.
MENDRAS, H. a kol.: La Sagesse et le désordre. Galimard 1980.
MENDRAS, H. - FORSÉ, M.: Le Changement social: tendances et paradigmes. Paris 1983.
REYNAUD, J. D.: Français, qui êtes-vous? Paris 1981.
WEBER, E.: La Fin des terroirs. Paris 1975.

Jan Keller